

M.H. van den Boogert, *Aleppo Observed: Ottoman Syria Through the Eyes of Two Scottish Doctors, Alexander and Patrick Russell*, Oxford: Oxford University Press, Studies in the Arcadian Library, 2010 (25x32 cm., 254 p.) ISBN-13: 978-0-19-958856-5.

Alexander Russell (Edinburgh 1714–Londra 1768) ve Patrick Russell (Edinburgh 1727 – Londra 1805) Osmanlı döneminde Halep’te uzun sürelerle görev yapmış iki kardeş hekimdir. Mesleki çalışmalarının çerçevelediği, *The Natural History of Aleppo* başlığını taşıyan gözlemleri ‘doğal tarih’ çalışmaları için birincil kaynak niteliğindedir. Leiden Üniversitesi’nden Maurits H. van den Boogert, yapıtın ayrı kitaplar sayılabilecek 1756 ve 1794 baskılarını,¹ yeniden okuyarak değerlendirirken amacını: yazarların formasyonları ile gözlem yöntemlerini anlamak, toplumsal yaşam konusundaki görüşlerini tartışmak ve kitaplarının tıp ve doğa bilimleri bakımından tarihsel değerini ortaya koymak, olarak açıklamaktadır.

Alexander Russell, Edinburgh Üniversitesi’nden 1735 yılında – C.Linnaeus’un *Systema Naturæ*’sinin yayımlandığı yıl – mezun olmuş ve Halep’e giderek İngiliz Levant Company ‘fabrikalarının’ hekimliğini üstlenmiş; 1740’tan 1753’e kadar kentte kalmıştır. Londra’ya yerleştikten sonra bastırıldığı *The Natural History of Aleppo*’da botanik, zooloji, tıp ve tıbbi antropoloji konuları ağırlıktadır. Dr. Alexander Russell’in önceliği sağlık ve hastalıklar olmuş; böcek, yılan ve balıklarla kuşları ve dört ayaklıları, güncel hekimlik pratiğiyle bağdaştırabileceği ölçüde incelemiştir. Kitapta, doğa tarihi içinde görülen fizik, jeoloji ve gökbilimine değinilmemiş; kendilerinden önce Halep’e gelen L. Rauwolff (1540?-1596) ve G.T. Minadoi (1545?-1615) gibi ünlü hekimlerin çalışmalarına yer verilmemiştir. Dr. Russell’lerin hastalıklarla ilişkilendirdikleri meteorolojik verileri ise *Aleppo Observed* planının dışında kalmıştır.

Alexander Russell’i İngiltere’deki bilim çevrelerine tanıtan *Arbutus andrachne*’nin (Sandal ağacı, Eastern strawberry tree) tohumlarını göndererek burada yetişmesini sağlaması olmuştur. Antakya, Maraş, İdlib ve Trablus’tan toplanan *Convolvulus scammonia*’yı (Mahmude, Scammony plant) tıbbi özellikleriyle yayımlayan da A. Russell’dir. Bu nedenlerle, Sir Joseph Banks ve Daniel Solander tarafından, *Astragalus russellii* bitkisine Alexander Russell’in

adı verilmiştir. Alexander Russell, yine İngiltere’de bilinmeyen Kalkuyruk Bağirtlak (*Pterocles alchata*), Boğmaklı Toygar (*Melanocorypha calandra*) ve Küçük Balaban (*Ixobrychus minutus*) gibi kuşların örneklerini adanın ornitologlarına göndermiştir.

Dr. Alexander Russell’in incelediği hastalıklardan biri ‘Halep çıbanı’ olarak bilinen deri Leishmaniasisi’dir. A. Russell bu hastalık için aşı çalışmaları yapmıştır. Halep’te 1742, 1743 ve 1744 yıllarındaki bubonik veba salgınlarını yaşayan Alexander Russell, 1757’de Portekiz’de veba görülünce İngiliz hükümeti tarafından danışman olarak seçilmiştir.

Dr. Patrick Russell 1750’de Halep’e gelmiş ve burada toplam olarak 20 yıl çalıştıktan sonra, 1782’de Hindistan’ın güneydoğu kıyısında görev almıştır. Bir yandan *The Natural History of Aleppo*’nun genişletilmiş ikinci baskısını hazırlarken, *A Treatise of the Plague* kitabını yazmıştır.² Bölgenin yılanları ve balıkları üzerine yaptığı araştırmalarla, *Vipera russelli* (Russel’s viper) ve *Regalecus russellii* (Russel’s ribbonfish) adı verilen yeni türleri tanımlamıştır. Ayrıca, bambu boğumlarından çıkarılan ve Türkiye’de de ilaç olarak kullanılan, ‘tebeşir’ denilen silika bileşiğini incelemiştir. Kitabın ikinci baskısında Patrick Russell’in kuş türlerini Linnaeus sistematigine uygun olarak sınıfladığı görülmektedir. Genellikle Türkçe adları verilen avcı kuşların, çağın Ortadoğu ekonomisindeki yeri belirtilmiştir.

Patrick Russell, Suriye’deki 1760, 1761, 1762 salgınlarını anlattığı veba kitabına 120 olgudaki gözlemlerini eklemiştir. Alexander ve Patrick Russell vebanın bulaşıcı olduğu konusunda hemfikirdirler. Patrick Russell, Londra’da 16. ve 17. yüzyıllarda görülen veba salgınları ile Halep’teki 18. yüzyıl salgınları arasındaki karşılaştırmalı mortalite çalışmalarını yayımlamıştır. *The Natural History of Aleppo*’nun ikinci baskısına Halep’in ilk kent planını (2 cm: 1 kara mili: 1609 m) koyarak vebanın yayılımını anlatmıştır. Elçilik tercümanlarının, iş hacminin düşmesinden zarar gördükleri için, bulaşıcı hastalıkları gizlemek eğiliminde olduklarını farkedenden Dr. Patrick Russell, salgınları daha yakından izleyebilmek için muhbirler kullanmış; İstanbul’daki İngiliz Elçiliği’nde iki genç hekimin görevlendirilerek bulaşıcı hastalıklar konusunda ilk elden bilgi toplanmasını önermiştir.

Patrick Russell, Halep’te çoğunluğu Hıristiyan ve Musevi olan hekimlerin bilgisizliğini açıkça eleştirir: bunların kan dolaşımından haberleri yoktur; ‘Frenk zahmetini’ bile yeterince tanımazlar, Peru kabuğunu

¹ Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo. Containing a Description of the City and the Principal Natural Productions in its Neighbourhood; Together with an Account of the Climate, Inhabitants, and Diseases Particularly of the Plague, with the Methods of used by Europeans for their Preservation*, London, A. Millar, 1756, (22x28.5 cm) viii, 266, [10] p., 16 leaves of plates (some folded), ill.; Second edition revised, enlarged and illustrated with notes by Patrick Russel, London, G.G. and J. Robinson, 1794, (23.5x29 cm.) 2 vols. (vol 1: V-XXIV + 441 + XXIII p; 4 engraved plates, (vol 2: III + XII + 430 + XXXIV + 26 (index) p., 16 engraved plates. (Bu kitabın 2010 yılında birinci baskısının, 1969 ve 2008 yıllarında ikinci baskısının tıpkı basımları yapılmıştır.)

² Patrick Russell, *A Treatise of the Plague: Containing an Historical Journal, and Medical Account, of the Plague, at Aleppo, in the Years 1760, 1761, and 1762. Also, Remarks on Quarantines, Lazarettos, and the Administration of Police in Times of Pestilence. To Which is Added, an Appendix, Containing Cases of the Plague; and an Account of the Weather, During the Pestilential Season*, London, G.G.J. and J. Robinson, 1791, [24], 583, [1]; clix, [9] p. (Elektronik tıpkıbasımı 2003 yılında yapılmıştır.)

(chincona/kınakına) ve antimon bileşiklerini bilmezler. Öte yandan, Halepli hekimler, amputasyonla sonuçlanabilecek girişimlerden sonra, kendilerini suçlayarak para vermeyenlere karşı bir güvence olmak üzere, ameliyat öncesinde hastalarıyla mukaveleler yaparak mahkemeye onaylatıyorlardı. Mahkemelerle uğraşmak istemeyen hekimler daha az ameliyat yapar olmuşlardı.

Aleppo Observed'ün son bölümde yerel nüfus, Doğu Hıristiyanları, Musevi ve Müslüman toplulukları, harem, evlenme, doğum ve doğum hızları, Arap kültürü, tıbbi, edebi ve popüler kitaplar ele alınmıştır. Kitaplığının kayıtlarından Dr. Patrick Russell'in Zahravi ve İbn ül-Kuf'un yazmalarını edinerek incelediğini öğreniyoruz. *The Natural History of Aleppo*'nun yazarları, yaşadıkları toplumu küçümsemeyen, kişisel gözlemlerine dayanan ilgi çekici bilgiler vermişler; tartışma yaratabilecek dinsel konulara fazlaca girmemişlerdir. P. Russell karantina uygulamayan İngiliz Hükümetini eleştirdiği halde, Osmanlı yetkililerinin cenazelere katılan şeyhlerin sayısını sınırlamasını bile hijyenik bir önlem kabul etmiştir. M.H. van den Boogert, Mehmed Ragıb Paşa'nın 1760'larda Dr. Patrick Russell'e bir otopsi yapması için yazılı izin vermeyi önerdiğini, ancak P. Russell'in bundan çekindiğini yazmaktadır (s. 154; Ch. 5, cf. 27). Oysa, Beylerbeyi Koca Ragıb Paşa 1757'de sadrazamlığa atanarak Suriye'den ayrılmıştır?

Çok sayıda portre, resim, gravür, harita, belge vb. tıpkıbasımı ile zenginleştirilmiş olan *Aleppo Observed*, Alexander ve Patrick Russell'in *The Natural History of Aleppo* klasiği için özendirici bir giriş oluşturmaktadır.

Dr. Şeref Etker